

УДК 82–6 Куліш П.: 82–321,6

Наталія Токар

Епістолярій Пантелеймона Куліша як жанроутворюючий чинник художньо-біографічної прози

Розглянуто епістолярій П. Куліша як жанроутворюючий чинник у романах І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок», В. Петрова «Романи Куліша» та дослідженні Є. Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша». Особисте життя родини П. Куліша та Ганни Барвінок привертає увагу дослідників не менше, ніж творча діяльність. До нашого часу дійшла чимала епістолярна спадщина подружжя, яка дозволяє відтворити подробиці їх особистого та громадського життя, сформуванню психологічний портрет.

Ключові слова: епістолярна спадщина, психологічний портрет, документалістика, біографія, жанр.

В українській літературі спостерігається досить цікавий феномен, коли чоловіка й дружину еднають не лише почуття, а й спільна справа. Серед таких пар можна назвати родини Опанаса Марковича й Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша й Ганни Барвінок, Євгена Гуцала й Лесі Ворониної тощо. Та найвідомішим, напевне, є подружжя Кулішів. Воно користується підвищеною увагою письменників та науковців. Про їхні відносини ходять легенди. З завмиранням серця чекала Олександра на приїзд братового товариша. Завжди покірنا, пішла на перекір матері й усього світу заради кохання. Страшенних мук завдала відмова Матрони Білозерської віддати дочку за Пантелеймона Куліша, мовляв, недостатньо забезпечений, не має положення... Їхні почуття здолали всі труднощі на шляху до щастя, але чи пройшли випробування сірими буднями? Та не лише кохання поєднало пару. Це були дві споріднені душі, які все життя присвятили служінню народу та українській ідеї. Їхній вклад в розвиток літератури, науки, культури є неоціненним.

Особисте життя родини Кулешів привертає увагу дослідників не менше, ніж їхня творча діяльність. Розвідки таких авторитетних дослідників, як Євгена Нахліка та Віктора Петрова вже стали класикою. Приєднався до когорти митців і волинський письменник Іван Корсак. До нашого часу залишилась значна епістолярна спадщина подружжя, яка дозволяє відтворити подробиці їх

особистого та громадського життя. Матеріали статті визначають роль епістолярію у творах, присвячених життєвому шляху Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, досліджують їх вплив на жанрову природу творів і специфіку формування психологічного портрету героїв.

Постать Ганни Барвінок є синонімом жертвності в українському літературному та культурному житті. Її доля вражає трагізмом та водночас є прикладом надзвичайної сили духу. Увага до її особистого життя у дослідників не менша, а то й більша, ніж до літературної творчості. Причиною цьому є «зірковий» чоловік – Пантелеймон Куліш. Нам він відомий як неперевершений майстер художнього слова, основоположник вітчизняного історичного роману, видатний громадський діяч, що справою честі вважав переклад Біблії українською мовою. Проте, за всіма цими «титулами» криється ще й неабиякий світський лев (чи не тому уві сні він бачить себе саме царем звірів?), котрий любляв вишукане товариство, підкорювач жіночих сердець, навіть, гульвіса, – однак, дуже самотня людина, справді, лев-одинак. Такого обирає собі за «дружину» Олександра Білозерська, не звертаючи уваги на всі перестороги рідних та долі. Свій хрест вона несе до кінця днів, долаючи всі вагання, бо вірить у правильність обраного життєвого шляху та винятковий талант чоловіка. Іван Корсак у романі «Перстень Ганни Барвінок» дуже точно й водночас вишукано передав цей душевний стан, використавши прийом сну, де Олександра важким шляхом несла символічну ношу, що виявилася долею. І хоч скільки разів спокушалася обміняти її на легшу, та все одно обирала свою: «А ноша в її напівсні-напівмаренні недаремно з'явилася: кожному суджено нести тільки свою» [2, с. 116]. Таке філософське узагальнення робить автор, вкладаючи його в уста Ганни Барвінок. Власний талант вона приносить у жертву справі чоловіка, розчиняючись у ньому, стаючи лише тінню та опорою в тяжку хвилину. На дружину Пантелеймон Куліш перекладає все буденне, всю рутинну роботу, залишаючи за собою лише духовне, творче. І Олександра приймає це, вважаючи за обов'язок.

Таке трактування образу Ганни Барвінок стало традиційним у художній, документальній літературі та критиці, найвідомішими зразками якої є розвідки Є. Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша», «Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель», «Пантелеймон Куліш між Параскою

Глібовою і Горпиною Ніколаєвою» та романізована біографія В. Петрова «Романи Куліша». Відходить від нього лише Іван Корсак. Сама назва його роману є претензійною, адже в основі – ім'я Ганни Барвінок, а не Куліша. «Ти моє твориво!», – сказав Пантелеймон про Олександру. А І. Корсак відповідає словами Ганни Барвінок: «Ні, то ти моє твориво». І читач погоджується з ним, бо письменнику майстерно вдалося втілити психологічно сильну, стійку і послідовну особистість. І не відомо, чи був би Куліш тим, ким він є в літературі та історії без дружини. Відповідь на це питання читач отримує, зробивши висновки з варіацій життєпису в баченні різних авторів.

Біографія, як жанр, є вторинною по відношенню до документальних джерел, левову долю яких складає мемуаристика. Беручись за написання біографії, митець пропускає через свою свідомість численні документи, які більшою чи меншою мірою стосуються досліджуваної особи. І всі вони важливі, адже кожна дрібниця є частинкою мозаїки, з якої вимальовується загальна картина. Серед мемуарних джерел найдостовірнішою є, безперечно, епістолярна та щоденникова спадщина. Це своєрідна автобіографія, яка дозволяє розкрити внутрішній стан особистості, поглянути на світ її очима. Однак, епістолярій є більш інформативним джерелом, адже передбачає як адресанта, так і адресата, відображає два погляди: схожі чи відмінні. Автор біографії повинен бути майстерним психологом, щоб відчутти досліджувану особу, враховуючи всі тонкощі відносин, внутрішнього світу та зовнішніх обставин. Тож, маємо трьох дослідників, три погляди на події та героїв, про яких, на перший погляд, все давно відомо.

Втіленню задумів щодо біографії подружжя Кулішів сприяла, в першу чергу, величезна епістолярна спадщина, що становить неабияку мистецьку та історичну цінність. Дослідниця Л. Гінзбург наголошувала на тому, що «образ людини формується самим життям і житейська психологія відкладається слідами листів, щоденників, сповідей та інших людських документів» [1, с. 12]. Листування Кулішів допомагає з'ясувати факти життя, творчої та громадської діяльності видатних українців другої половини ХІХ ст. (як от М. Костомарова, Т. Шевченка, подружжя Глібових, Марковичів, зокрема Марка Вовчка, І. Пулюя та ін.), розкрити психологічний портрет адресантів та адресатів, є першоджерелом для вивчення літературного процесу того періоду. У той же час, відбір та

потрактування епістолярію дозволяють авторів біографії показати своє бачення подій, висловити суб'єктивну оцінку.

У працях В. Домонтовича, Є. Нахліка та І. Корсака спостерігаємо спільний предмет дослідження – особисте життя подружжя Кулішів. Проте, маємо різні пріоритети зображуваного. Є. Нахлік і В. Домонтович надають перевагу достовірному та послідовному розкриттю взаємин Куліша з жінками. У їхніх інтерпретаціях превалює «чоловічий» погляд на події. Подружнє життя та відносини з дружиною постають однією зі складових цих взаємин (важливим, проте, черговим фактом з біографії). Роман Івана Корсака очікувано (судячи з назви) мав би відтворювати жіночий погляд. І ми його, безперечно, отримуємо. Цей факт сам по собі є новаторським. Адже, традиційно, аналізувалася особистість Куліша, його ставлення до шлюбу. Погляд же Ганни Барвінок залишався поза увагою. Таким чином, Іван Корсак розкриває іншу грань особистості відомого письменника: з погляду Ганни Барвінок. Однак, маємо ще й погляд Куліша, розкриття його світовідчуття безпосередньо від нього особисто. Таким чином, волинський письменник у своєму романі подає два погляди на події: чоловічий і жіночий, що дозволяє різнобічно відтворити як особисте, так і громадське життя подружжя, розкрити внутрішній світ обох героїв.

Євген Нахлік не заперечував, що його розвідка є неприхованою алюзією до «Романів Куліша» Домонтовича. Однак, дослідник, так би мовити, береться коригувати попередню біографію, звільняти її від суб'єктивної оцінки. Маючи спільну мету, відтворити особисте життя Куліша, дослідники використовують різні методи. Нахлік у вступному слові наголошує, що його метою є відтворення та дослідження психологічної особистості Куліша: «Важливо було зрозуміти митця слова як живу особистість із неповторною індивідуальною психологією, а не судити його з погляду абстрактних схем чи бажаних моделей поведінки» [5, с. 7], тож, він досліджує життєпис Куліша з психологічного боку. Домонтович розглядає митця, як соціальну особистість, у дусі соціально-психологічної прози. Для І. Корсака, як і Є. Нахліка, важливим був показ внутрішнього світу героїв. Але якщо Нахлік вимальовує психологічний портрет Куліша, спираючись виключно на документ і роблячи з нього певні висновки (такий підхід передбачає заявлений жанр – документально-біографічна студія), то Корсак поруч із

документом використовує суто художні прийоми, вводячи до тексту невластиву пряму мову та філософські відступи, що є авторським вимислом – невід'ємною частиною художнього твору. Для прикладу можна навести листи митця до дружини, у яких містились враження від знайомства з Манею де Бальмен. Є. Нахлік, аналізуючи ці відносини, наголошує на суто споглядальній зацікавленості Куліша, що й зумовлює відвертість з дружиною: «Короткотривале захоплення Куліша Манею було споглядальним, пізнавальним і, зрештою, поверховим» [5, с. 102]. Однак, як зазначає автор, «уже саме притягальне зацікавлення привабливою дівчиною сигналізувало про його еротичне віддалення од дружини і бодай ще підсвідомий потяг до пошуків іншої партнерки» [5, с. 102]. Лист у цьому випадку розкриває внутрішнє сум'яття Куліша. Він відчуває провину й намагається виправдатися як перед дружиною, так і перед власною совістю, особливо підкреслюючи у листі суто дружній характер цих відносин. Очевидно, І. Корсак схоже трактує наведений лист, однак, думки висловлює устами Барвінок, яка, прочитавши листа, подумки висловлює обурення чоловікові: «Здається, дружино мій Пантелеймоне Олександровичу, ти вже й на світі пожив, і знань наставрався, але все ж подумати мав би, перш ніж оповідати дружині про мандрівки з якимось дівчиськом в «ніч зі своїм мороком, зі своїм невідомим шелестом, із зорями на небі...» [2, с. 43]. В. Домонтович теж згадує відносини з де Бальмен та листування з дружиною. Однак, він акцентує на педагогічно-моралізаторському характері цих відносин. Схильність до моралізаторства, постійні вагання та пошук ідеалу, на думку Петрова, є основою Кулішевих відносин з жінками. Лише Корсак розглядає це листування з погляду Ганни Барвінок.

Важливу роль у розкритті душевного стану в романі І. Корсака відіграють сни, мотиви яких перегукуються з розвідкою Є. Нахліка (використання в біографії щоденникових записів Куліша про сон, який відтворював переживання через відмову одруження). Та якщо у Нахліка має місце констатування щоденникових записів, а їх тлумачення – суб'єктивна справа автора, то у творі Корсака сни виконують суто художню функцію символічного натяку на подальші події. Спільним моментом можемо вважати й таку особливість композиції, як навмисне розширення хронотопу з метою зіставлення майбутнього і теперішнього. Наприклад, Нахлік передбачає кризу сімейних відносин з плином десяти років подружнього життя, як

наслідок недостатнього пізнання Олександрі і Панька до одруження: «За якихось десять років це раннє усвідомлення недостатньої духової спорідненості й поверхового взаємного пізнання, притлумлене невдовзі трепетними переживаннями шлюбу, медового місяця, ба й гіркотою несподіваного арешту й заслання, впливе наверх із новою силою, спричинить драматичну кризу подружніх взаємин, але тоді, у 1846–1847 рр., цих запаморочливих подій неухильно ніс Куліша до одруження...» [5, с. 28]. Петров ці події трактує як наслідок звикання та нудьги, коли з плином часу хочеться нових відчуттів, переживань. Тоді Пантелеймон знову вирушає на пошуки свого «ідеалу». Побутові клопоти не залишали місця романтичним, звеличеним почуттям, до яких творча натура Куліша була надто схильна: «Та поцілунок, з'єднаний з розмовою про базар, ніжність, поділена зі скаргами на Варку, що не наготовила сорочок, та ще й нагруб'янила, брудна кохточка, неприбране волосся, старомодний капелюх, невміння одягнутись, товсті руки, великі пальці – все це дратувало. Навіть чутлива самовідданість Олександрі Михайлівни, її смиренна покора здавались прикрими й небажаними» [6, с. 11]. Корсак цей період описує не так докладно, але причину вбачаємо ту саму, що й у Петрова: буденщина, до якої не був пристосований Куліш, та конфлікт з самим собою.

Досліджуючи епістолярний жанр, М. Коцюбинська у монографії «Листи і люди» наголошує, що «Особа автора тут проступає подекуди виразніше й безпосередніше, ніж у його власній творчості...» [3, с. 29]. Ця теза особливо актуальна щодо листування Куліша, який все життя шукав споріднену душу. Підтвердженням є лист до О. Милорадовичівни, наведений Іваном Корсаком: «Ви не знаєте, що я один на світі. Ви не зрозуміли, що моя душа жадає, як насущної пищі, дружнього погляду. Де Вам се все знати? Така моя доля, що я живу з людьми на віру, мене ніхто не розуміє, яко чоловіка, і я од тих завжди далеко, з ким хотів би бути близько» [2, с. 44]. Ці слова є черговим доказом самотності Куліша, непевності сімейних відносин, відчуженості від суспільства. Отже, епістолярна спадщина аналізованих життєписів стає ключем до розуміння тих чи інших вчинків.

Критик Ю. Шевельов, пропонуючи класифікувати епістолярій «відповідно до величини присутності в них образу адресата», зазначає, що «Кулішеві листи з цього погляду <...> належать до

виразно суб'єктивних, себто таких, у яких превалює “я” автора» [7]. Однак учений не заперечує того факту, що деякі з них містять образ адресата. Цю ж тезу висловлює М. Коцюбинська «Лист – не тільки “автопортрет” автора, в ньому проступають риси адресата – хай і розмиті, окремими штрихами, але вони вгадуються» [3, с. 84]. Важливе смислове навантаження в романі І. Корсака несе листування подружжя з відомими діячами другої половини ХІХ ст. (Шевченком, Головацьким, Носом, Костомаровим, Білозерським та ін.). Наприклад, громадянська позиція І. Пулюя визначається в листуванні з Олександрою Білозерською, поданому в романі «Перстень Ганни Барвінок» І. Корсака. Повідомляючи звістку про народження сина, він висловлює й патріотичні сподівання: «Про серце будемо дбати, як доживемо і дамо йому науку, любити Україну і розуміти розумом і серцем, що думали і робили Куліші, і батько його» [2, с. 106]. Глибокі патріотичні мотиви (прищепити любов до України вважається першочерговим завданням у вихованні) тут поєднуються з усвідомленням тієї надважливої місії, яку поклали на себе Куліш та Пулюй. Зважаючи на таку позицію, не дивно, що Олександра саме Пулюю в листі пояснювала причини прийняття Кулішем австрійського громадянства. У цьому листі вгадуються й особисті психологічні риси адресата, такі як холодний розум, розважливість, здатність адекватно оцінювати ситуацію та зважено робити висновки. Тож, епістолярій формує образ як самого автора, так і адресата.

Ще однією функцією листа в аналізованих творах є виконання ролі історичного документа. Спільними моментами в творах Корсака й Домонтовича, окрім, звичайно, фактів самої біографії, вбачаємо посилену увагу до громадсько-культурної ситуації доби. Однак, у Домонтовича ці огляди є більш докладними. Вони є своєрідними довідками про історичну ситуацію від автора. У той же час письменник вбачає в них першопричину формування внутрішніх суперечностей Куліша, історичне тло, підпорядковане розкриттю соціологізації героя: «Події 1847 року зліквідували Кулішеву політичну активність. <...> Ліквідаторство, недовіра до революційної ініціативи мас визначили напрям громадських концепцій того часу. <...> Тільки поволі переживалися ці настрої аполітичного ліквідаторства й надто м'якого й гнучкого опортунізму; хоч, треба визнати, враження р. 1847 були в Кулішеві такі міцні, що заперечити остаточно своє ліквідаторство, аполітизм і опортунізм він ніколи не

міг» [6, с. 2]. Таким чином, соціальні обставини в творах Петрова стають основним чинником формування особистості. Тож, мета історичних відступів Домонтовича, незважаючи на широту охоплення подій, підпорядкована вмотивуванню світогляду героїв. У романі Корсака історичні відступи мають самостійне смислове навантаження і покликані відтворити атмосферу тогочасної громадсько-політичної ситуації. Іноді автор аж надто відходить від основної сюжетної лінії, створюючи ефект «оповідь в оповіді». Так, читач побіжно дізнається про історію з винайденням рентгенівського (чи «пулюївського») випромінення. У таких відступах у романі з'являється образ самого автора, адже всій його творчості притаманне щире вболівання за долю свого народу, долання комплексу меншовартості української нації. Часто роль історичної довідки (особливо, щодо культурної ситуації) у романі Корсака виконує листування подружжя з відомими культурними діячами періоду. З листа Костомарова дізнаємося, наприклад, про перебування Шевченка на засланні. Пулюй переказує О. Білозерській слова Енштейна: «Прикро вам те слухати, може й ображатися станете, але хто ви такі, русини? Яка за вами культура, які акції? А за Рентгеном уся Європа...» [2, с. 106]. Цитований уривок якнайкраще ілюструє культурний занепад кінця XIX століття, причиною якого стало чужоземне панування на українських землях. Епістолярна інформація має продовження у роздумах Ганни Барвінок. У них ми вбачаємо незмінну авторську позицію – гордість за свій народ, не поцінований на батьківщині: «Небавом у хитро приплющене око Австро-Угорської імперії, що долею Європи сторіччями крутила й вертіла, потрапляють оті русини, яких раніш недобачала і недоцінила: і стає Іван Горбачевський першим у світі міністром охорони здоров'я, Йосип Ганінчак – прокурором генеральним, головним лікарем імперського флоту – Ярослав Окуневський, віце-спікером імперського парламенту – Юліан Романчук... Івану Пулюю пропонують крісло міністра освіти, та він відмовиться навідріз: ну не хочеш, казали, дивуючись, тоді державним радником просимо» [2, с. 107]. Документи Корсак ретельно відбирає відповідно до задуму роману. Найбільш значущі події ними підкріплено, другорядні згадано побіжно. Вибірковий характер епістолярію сприяє втіленню авторського бачення подій. Часті відступи, що ілюструють загальну ситуацію доби, руйнують стрункість сюжету, створюючи ефект

мозаїчної будови. Однак, така своєрідна колажність розширює часопросторові межі роману, дозволяючи охопити більше коло подій. Отже, історичні факти виступають поєднуючою ланкою, розширюючи загальний хронотоп твору і стаючи важливим компонентом композиційної будови. Водночас є самостійними елементами, що несуть важливе смислове навантаження.

Літературознавець Євген Нахлік позиціонує своє видання як документально-біографічну студію. «Поняття «студія» використовується в значенні наукової розвідки, невеликої статті дослідницького змісту» [4, с. 441]. Отже, це твір наукового характеру, який традиційно виключає будь-які домисли та вимисли. Однак, біографія не може повністю виключати домисел, який існує у вигляді поєднання елементів, реконструює події життя у проміжках між документальними свідченнями. На цьому наголошує теоретик Л. Гінзбург у розвідці «Про психологічну прозу»: «Структурним принципом мемуарної літератури є установка на достовірність, а іншою її основою є естетична організованість матеріалу, яка включає не лише і не стільки вигадку, а організацію, – відбір і поєднання елементів, відбитих і перетворених словом» [1, с. 212]. Дослідження Є. Нахліка ґрунтується на епістолярній спадщині, щоденнику, нотатках, картинах та споминах як самого П. Куліша, так і людей з оточення. Документальні джерела є будівельним матеріалом для реконструкції подій та фактів. Пропущені ж через свідомість автора, вони виливаються у вигляді домислів-висновків, що є авторським розумінням конкретного факту. Зазвичай, ці висновки мають на меті відтворення внутрішнього світу героїв, що було головним завданням Є. Нахліка. Епістолярій в даному дослідженні виконує декілька функцій. По-перше, листи використовуються як засіб встановлення часових меж певних подій життя. В основному, це листи-звіти, з яких можна відтворити точну хронологію подій, або листи, де Куліш ділиться планами на майбутнє. По-друге, дослідник використовує епістолярій, як джерело встановлення вражень та психологічного стану Куліша. Наприклад, лист до Плетньова, з якого, окрім конкретних дат подорожі відразу по одруженню, ми дізнаємося, яке враження на Куліша справила дружина: «Моя філософія життя во многом расходится с понятиями моей подруги, особенно я это чувствовал, когда она была окружена своим деревенским миром» [5, с. 48]. Уривок листа доводить, що перше палке захоплення поступово

змінюється на реальність з усіма її недоліками. Адже до одруження пара спілкувалася мало. Виною цьому вбачаємо упереджене ставлення матері Олександри. Або лист розпачі до того ж Плетньова під час арешту, де у шаленому хвилюванні за дружину він воліє забути про її існування: «Я желал бы сойти с ума и забыть, что она существует» [5, с. 52]. У таких листах трапляється й саморефлексія: «<...> я час от часу болем долаюсь человеком, погружённым по самое уши в самого себя» [5, с. 57], та роздуми над подружніми взаєминами. З листування побутового характеру автор відтворює стан справ у маєтку, відносини з челяддю, формуючи загальну атмосферу життя героїв. Тож, епістолярна спадщина у Є. Нахліка підпорядкована розкриттю внутрішнього світу П. Куліша або слугує до нього обрамленням, створюючи загальний фон. Образ Г. Барвінок сприймається, в основному, крізь призму сприйняття Куліша. Своєрідно відтворює психологічні портрети героїв І. Корсак. Він формує образ самої Барвінок, долучаючи на підтвердження певних рис відповідну епістолярну спадщину, деколи цитуючи її, інколи використовуючи, як оповідь. Ганна Барвінок постає у волинського письменника як сильна, незалежна особистість з активною життєвою позицією. Вона користується повагою відомих громадсько-культурних діячів, до її думки прислухаються. У другій половині XIX ст., коли феміністичні ідеї перебували ще у стані свого зародження, вона висловлювала дуже сміливі та серйозні погляди на національні питання: «Ми дуже рідні з Галичиною, багато пісень, поговірок однакові, мов на Україні...» [2, с. 86]. Образ Куліша формується під враженням його вчинків (підтверджених документально) таким чином, що читач сам робить певні висновки щодо його особистості відповідно власних моральних цінностей. Авторський домисел має другорядну роль, що характерно для жанру біографічного роману, «прикрашаючи», охудожнюючи твір.

Інакшу функцію виконує епістолярій в романі В. Петрова «Романи Куліша». Автор чітко окреслює ще на початку твору свою позицію: особистість Куліша глибоко соціальна. Навіть таке інтимне почуття, як кохання, Петров трактує як соціально зумовлене, таке, що змінюється під впливом певних соціальних обставин: «Кохання є соціальне почуття. Воно деформується під впливом суспільних взаємин, класової ідеології, смаків, мистецьких ілюзій. Досить переглянути історію Кулішевихкохань, познайомитися з його

інтимним листуванням, щоб переконатись у цьому» [6, с. 3]. Під таким «кутом зору» автор розглядає Кулішеві романи та подружнє життя. Почуття виникають чи зникають відповідно до розуміння героєм певного суспільного ідеалу. Роман В. Петрова має форму дослідження: автор подає листування Куліша з коментарями, чи то перефразовує документальний матеріал, формуючи образ письменника. Значну увагу приділено його «хуторянській» філософії та відходу від неї в контексті доби. Не дивлячись на відверто негативне ставлення автора до свого героя («Невтіленість, половинчатість та нерішучість, розрив між замислом та здійсненням, мрією й життям є найхарактерніша й найвідмінніша риса художньої творчості Куліша, його соціально-політичної ідеології, його особи» [6, с. 3]), Петров наголошує на виключній ролі героя в розбудові національної ідеї: «Не суспільство стимулює Куліша, а він намагається стимулювати суспільство. Він утворює громадську опінію, розбуркує національну свідомість, іде супроти тих, що втратили свідомість себе як нації...» [6, с. 2]. Отже, листування в романі підпорядковане впливу соціуму та моралізаторським нахилам Куліша.

Згадана «половинчатість» і «нерішучість» позначилась і на взаєминах з жінками. Цей факт відтворюють усі досліджувані нами твори. «Кулішеві було вже тоді 38–43 роки <...> Отже, його романи – це романи зрілої, літньої людини, якій уже під сорок і за сорок <...> Усе в житті, в почуттях, в пізнаннях здається пізнаним, відчутим і нецікавим; усі думки продуманими, усі книжки прочитаними» [6, с. 4]. У Петрова Куліш – неприкаяна душа. Душа, яка бажає віднайти в людях ті висоти, яких сама, на її думку, досягла. Своєю місією він вважає виховання молодих дівчат, обов'язком – застереження їх від вульгаризації суворою дійсністю. Куліш – одинак, що не може порозумітися ні з поміщицтвом, до якого себе зараховував, ні з інтелігентством, ким, по суті, він був. Причиною цьому є надскладний характер, завищені вимоги до себе та до інших, постійне прагнення моралізаторства, без якого не обходилися жодні стосунки. Неприйняття будь-якої критики на свою адресу, будь-якої думки, що розходилася з власною і призвела до невдач на любовному фронті та майже повної ізоляції в мистецькому середовищі. Він шукав свій ідеал стосунків. Причиною такої вимогливості до всіх і до себе вбачаємо у походженні Пантелеймона Куліша. Як відомо,

дворянином він не був, тому університетську освіту здобути не вдалося. І хоча життя щедро обдаровувало Куліша благодійниками (Максимович, Юзефович, Плетньов та ін.), однак відчуття власної нижчості могло призвести до бажання в усьому бути найкращим, до несприйняття будь-якої критики. Посилив це відчуття факт відмови Мотрони Білозерської одружити молодшу доньку з Кулішем (з матеріальних причин), що призвело до тяжкої душевної травми й від'їзду до Петербурга в пошуках кращої долі. Однак, це не спростовує того факту, що Куліш, окрім низки негативних якостей, згаданих дослідниками прямо чи опосередковано, мав ще й виключний талант, помітний вже на зорі його сходження, сумнівів у якому не виникає ні в кого.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що епістолярна спадщина є жанроутворюючим чинником біографічного твору. Незалежно від виду біографії, основною функцією листа є моделювання внутрішнього світу адресанта. Глумачення ж цього світу належить автору біографії. Епістолярій відбиває також деякі риси адресата. Крім цього, лист є важливим композиційним компонентом, що відтворює хід життєвих подій, дозволяє звузити чи розширити хронотоп твору.

Важливою функцією епістолярію є відтворення суспільно-політичної та громадсько-культурної ситуації доби, виконуючи роль як загального тла подій, так і історичної довідки.

Звичайно, роль листа зазначеними функціями не обмежується, однак, матеріали дослідження дали змогу висловити основні зауваження щодо своєрідності використання епістолярію письменниками, підготували ґрунт для подальшого докладного дослідження.

Література

1. Гинзбург Л. О психологической прозе. Ленинград: Худож. литература, 1976. 464 с.
2. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок: роман. Київ: Ярославів Вал, 2015. 248 с.
3. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і література, 2009. 584 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
5. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: [докум.-біогр. студія]. Київ: Український письменник, 2006. 351 с.
6. Петров В. Романи Куліша [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3255> (дата звернення: 12.04.2018).

7. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах [Електронний ресурс]. URL: http://maidan.org.ua/yuri_sheveliov/Kulishevi_lysty.htm (дата звернення: 02.04.2018).

References

1. Gynzburg L. *O psykholoicheskoi proze* [About psychological prose]. Leningrad, 1976, 464 p. (in Russian).
2. Korsak I. *Persten Hanny Barvinok* [Finger-ring of Hanna Barvinok]. Kyiv, 2015, 248 p. (in Ukrainian).
3. Kotsiubynska M. Kh. *Lysty i liudy: rozdumy pro epistoliarnu tvorchiist* [Letters and people: reflections are about epistolary work]. Kyiv, 2009, 584 p. (in Ukrainian).
4. *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Encyclopaedia of literary study]. Kyiv, 2007, vol. 2. (in Ukrainian).
5. Nakhlik Ye. *Podruzhnjie zhyttia i pozashliubni romany Pantelejmona Kulisha* [Married life and extramarital affair of Pantelejmon Kulish]. Kyiv, 2006, 351 p. (in Ukrainian).
6. Petrov V. *Romany Kulisha* [A love affair of Kulish]. Available at: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3255> (in Ukrainian).
7. Shevelov Yu. *Kulishevi lysty i Kulish u lystakh* [The letters of Kulish and Kulish is in letters]. Available at: http://maidan.org.ua/yuri_sheveliov/Kulishevi_lysty.htm (in Ukrainian).

Nataliia Tokar. The Epistolary Heritage of Pantelejmon Kulish as Creators of Genre Fiction-Biographic Prose. There is destruction of borders between genres in modern literature. Writers conduct experiments, combining a non-fiction and fiction. The letter is very important source of non-fiction. The epistolary heritage of Pantelejmon Kulish as creators of genre works of Ivan Korsak «Finger-ring of Hanna Barvinok», Yevhen Nakhlik «Married life and extramarital affair of Pantelejmon Kulish», Viktor Petrov-Domontovych «A love affair of Kulish» is described in the article. The personal life of Pantelejmon Kulish and Hanna Barvinok attracts attention researchers not less than social activity. The letters, that reached to our time, recreates details the personal and public life of married couples. They find out the important aspects of national and cultural life in Ukraine of the second half of XIX century. The role of the epistolary heritage in works about life of Pantelejmon Kulish and Hanna Barvinok, influence is on a genre, feature of forming psychological portrait of heroes is examined in the article.

Key words: epistolary heritage, psychological portrait, non-fiction, genre, biography.

Токар Наталія Володимирівна – аспірант кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, *ORCID ID: 0000-0002-3872-8289*; nataljatokar@bigmir.net